

Петар С. Ћурчић

Институт за европске студије
Београд
petar.pero.curcic@gmail.com

ДРЖАВА, НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС И РАЗУМЕВАЊЕ МЕЂУНАРОДНИХ ОДНОСА У ЧАСОПИСУ *НЕДЕЉНИ ПРЕГЛЕД* (1908–1910): КОНЗЕРВАТИВНО ВИЂЕЊЕ

Сажетак: Штампани медији су одувек били важан извор за проучавање историје развоја политичког дискурса. Међу политичким листовима који су излазили у Србији од 1903. до 1914. године посебно место имао је, због специфично опозиционог положаја, часопис *Недељни преглед* који је излазио као гласило Напредне странке од 1908. до 1910. године. Као представници либерално-конзервативне струје у српској политичкој мисли, напредњаци су имали изразито критички став према Народној и Самосталној радикалној странци у спољној и унутрашњој политици. Будући да су били у опозицији у време владавине краља Петра Карађорђевића, напредњаци су развили посебне политике према положају Срба у окружењу, карактеру Србије и будућности њене спољне политике. С обзиром на то да је у досадашњим истраживањима политичке историје Србије од Мајског преврата до Првог светског рата нагласак био на питању развоја парламентаризма и напредњачкој критички тог поретка, циљ овог рада јесте да се представе мање познати аспекти напредњачког политичког дискурса, пре свега њихов однос према држави и националном интересу те разумевање међународних односа.

Кључне речи: Напредна странка, *Недељни преглед*, национализам, патриотизам, држава, национални интерес, конзервативизам

Увод

Британски филозоф конзервативних светоназора Роџер Скрутон (Roger Scruton, 1944–2020) написао је у *Палгрејв-Макмилановом речнику политичке мисли* (The Palgrave Macmillan Dictionary of Political Thought) да је конзервативизам друштвени и политички светоназор

који тежи да очува постојећи поредак сматрајући га бољим и безбеднијим од могућих алтернатива. За Скрутона, конзервативизам је имао особен поглед на друштво, владу и политичку праксу. У односу према друштву конзервативци су тежили да очувају обичаје и традиције у политичком, културном и вредносном смислу. Под идејом владе Скрутон је подразумевао постојање снажних институција утемељених у историји и обичајима народа. У политичкој пракси конзервативизам је, сматрао је Скрутон, прагматичан и локалан – што је представљало супротност другим идеологијама попут либерализма или комунизма – одбацујући свеобухватна решења која нису била заснована на искуству.¹

И док су у Европи, а посебно на немачком говорном подручју² спроведена велика истраживања конзервативних политичких партија, политичара и мислилаца, историографија о српском конзервативизму или конзервативном либерализму обележена је великим дисконтинуитетима. У истраживањима историје Напредне странке, која се у српској историографији најчешће повезује са те две традиције, доминирао је снажан биографски приступ будући да су се у последњим деценијама социјалистичке Југославије и првим деценијама независне Србије појавили животописи, чланци и приређена грађа о Милану Пироћанцу,³ Чедомиљу Мијатовићу,⁴ Стојану

1 R. Scruton, *The Palgrave Macmillan Dictionary of Political Thought 3rd edition*, New York 2007, 131–132.

2 Због обима литературе издвојићемо неке наслове: *Konservatismus in Geschichte und Gegenwart*, hrsg. von R. Faber, Würzburg 1991; K. Klatte, *Die Anfänge des Agrarkapitalismus und der Preussische Konservatismus*, Hamburg 1974; P. Kondylès, *Konservatismus: geschichtlicher Gehalt und Untergang*, Stuttgart 1986; S.-U. Schmitz, *Konservatismus*, Wiesbaden 2009; R. von Friedeburg, *Konservatismus und Reichskolonialrecht: Konservatives Weltbild und kolonialer Gedanke in England und Deutschland vom späten 19. Jahrhundert bis zum Ersten Weltkrieg*, *Historische Zeitschrift* 263–2 (1996), 345–393; E. Trox, *Militärischer Konservatismus: Kriegervereine und „Militärpartei“ in Preußen zwischen 1815 und 1848/49*, Stuttgart 1990; P. U. Hohendahl, *Konservatismus und Romantik, Geschichte – Opposition – Subversion* (1993), 18–50; *Konservatismus in Österreich: Strömungen, Ideen, Personen und Vereinigungen von den Anfängen bis heute*, hrsg. von R. Rill – U. E. Zellenberg, Graz 1999; W. Rother, *Konservatismus, Reformabsolutismus und Reichspatriotismus, Grundriss der Geschichte der Philosophie* 5–1 (2014), 668–684; F.-L. Kroll, *Konservative Revolution und Nationalsozialismus: Aspekte und Perspektiven ihrer Erforschung*, *Kirchliche Zeitgeschichte* 11 (1998), 339–354; S. Neumann, *Die Stufen des preussischen Konservatismus: ein Beitrag zum Staats- und Gesellschaftsbild Deutschlands im 19. Jahrhundert*, Leipzig 1928.

3 М. Пироћанац, *Белешке*, Београд 2004; С. Рајић, Милан Пироћанац, *Енциклопедија српског народа*, Београд 2008, 844; L. Perović, Milan Piroćanac o kralju Milanu Obrenoviću, *Tokovi istorije* 3/4 (2002), 97–102; Р. Љушић, Милан Пироћанац о Црној Гори, Црногорцима, Брдима и Брђанима, *Годишњак за друштвену историју* 6–1 (1999), 13–28.

4 С. Г. Марковић, *Проф Чедомиљ Мијатовић: Викторијанац међу Србима*, Београд 2006; S. G. Marković, *Grof Čedomilj Mijatović – protestantski duh među Srbima*,

Новаковићу,⁵ Владану Ђорђевићу,⁶ Милану Ђ. Милићевићу,⁷ Живојину Перићу⁸ и Јовану Б. Јовановићу.⁹ Такође, за историју српског конзервативизма уопште веома је важан и зборник текстова *Српски конзервативци*, који је приредио економиста и историчар Бошко

Liberalna misao u Srbiji: prilozi istoriji liberalizma od kraja XVIII do sredine XX veka, ur. J. Trkulja – D. Popović, Beograd 2001, 247–280.

- 5 У српској историографији постоји снажна и вишедеценијска традиција проучавања различитих аспеката политичке и научне мисли Стојана Новаковића. Историчар Сима Ђирковић је још 1997. године уочио да не постоји потпуна библиографија радова о Стојану Новаковићу. Вид. С. Ђирковић, Стојан Новаковић, *Енциклопедија српске историографије*, Београд 1997, 540–542; Р. Самарџић, *Писци српске историје. Прва књига*, Београд 1976, 189–243; Р. Самарџић, *Писци српске историје. Друга књига*, Београд 1981, 149–156; Р. Самарџић, *Писци српске историје. Трећа књига*, Београд 1986, 239–250; М. Војводић, *Стојан Новаковић*, Београд 2012; М. Војводић, Стојан Новаковић, *Срби 1903–1914. Историја идеја*, прир. М. Ковић, Београд 2015, 466–487; М. Војводић, *Стојан Новаковић и Владимир Карић*, Београд 2003; М. Војводић, *Само својим путем: Стојан Новаковић у окупираном и јавном животу Србије: 1905–1915*, Београд 2015; М. Војводић, Стојан Новаковић и обновљена Српска напредна странка, *Зборник Филозофског факултета* 18 (1994), 251–281; М. Војводић, Стојан Новаковић у спољној политици Србије, *Стојан Новаковић: личности и дело (1842–1992): научни скуп поводом 150-годишнице рођења*, ур. В. Стојанчевић, Београд 1995, 553–585; М. Војводић, Стојан Новаковић о савезу балканских држава, *Глас* 164/15 (2010), 175–188; М. Ковић, Стојан Новаковић и југословенска идеја, *Стојан Новаковић: поводом стогодишнице од рођења: научни скуп са међународним учешћем одржан у Српској академији наука и уметности, 1. и 2. новембра 2017. године*, ур. М. Војводић – А. Костић, Београд 2018, 347–355; *Стојан Новаковић: изабрана докумената*, прир. А. Растовић – Б. Миљковић Каџић – Б. Стојић – Ј. Блажић Пејић, Београд 2017.
- 6 С. Рајић, *Владан Ђорђевић: биографија поузданој обреновићевца*, Београд 2007.
- 7 Самарџић, *Писци српске историје. Трећа књига*, 129–142.
- 8 Живојин М. Перић – личности и дело, ур. М. Драшкић – Н. Кршљанин, Београд 2020; N. Milićević, Always in the Minority: Živojin Perić in Occupied Serbia 1941–1944, *Токови историје* 3 (2019), 127–150; О. Поповић Обрадовић, Živojin Perić između liberalizma i konzervatizma, *Liberalna misao u Srbiji: prilozi istoriji liberalizma od kraja XVIII do sredine XX veka*, 317–346; В. Матковић, *Политичка мисао Живојина Перића*, Београд 2013; Б. Надовеза, *Политичка мисао Живојина Перића*, Београд 2005; J. Trkulja, Ispravljanje nepravde. Povodom 140. godišnjice rođenja Živojina Perića, *Hereticus* 3–4 (2008), 319–328; J. Тркуља, Политичке студије Живојина Перића, *Научно наслеђе Правног факултета у Београду 1841–1941, реферат са симпозијума одржаног 9. и 10. априла 1992*, ур. С. Врачар – Ј. Тркуља, Београд 1994, 399–409.
- 9 Ђ. Станковић, Јован Б. Јовановић и друштвена историја (један заборављени путоказ), *Годишњак за друштвену историју* I/2 (1994), 159–171; М. Антоловић, Патриотизам на конзервативним основама – политичка и историографска мисао Јована Б. Јовановића (1875–1930), *Патриотизам и национализам код Срба у XX веку: Идеје и пракса*, прир. М. Радојевић – Љ. Димић – А. Животић – Д. Гавриловић – М. Антоловић, Београд 2024, 9–59.

Мијатовић.¹⁰ Тај зборник грађе, међутим, превазишао је увелико оквире историје Напредне странке будући да су у њему објављени и радови појединаца који нису припадали том кругу (Димитрије Руварац, Божидар Кнежевић и Слободан Јовановић).¹¹ Недавно је објављена и књига историчара Александра Растовића *Српска најпредна странка (1881–1919). Идејни корени – развој – деловање* која до сада представља најцеловитији историјски преглед развоја те политичке организације.¹²

Тумачења напредњачких политичара, а посебно Живојина Перића, Јована Б. Јовановића и Стојана Новаковића, о владавини Народне и Самосталне радикалне странке од 1903. до 1914. године била су важан извор у критичком преиспитивању природе српског парламентаризма.¹³ Међутим, напредњачки политички дискурс о национализму и патриотизму остао је још увек недовољно истражен. Имајући у виду да је деловање напредњака било обележено и честим прекидима у деловању странке од осамдесетих година XIX века до краја Првог светског рата¹⁴ и да је страначка периодика веома разубјена и неједнаког квалитета (дневни лист *Правда* био је више посвећен унутрашњој политици), у овом раду ће бити анализирано деловање те политичке групе у часопису *Недељни њреїлед* који је излазио од 1908. до 1910. године.¹⁵ Због веома посебног времена излагања, које је обухватало Младотурску револуцију, Анексиону кризу, Царински рат, Фридрихсбершки процес против Срба у Загребу,

10 *Српски конзервативци: 1878–1914*, прир. Б. Мијатовић, Београд 2017.

11 Д. Достанић, Приказ књиге: Бошко Мијатовић (прир.), Српски конзервативци 1878–1914. *Catena mundi*, Београд 2017, 261 стр., *Политичка ревија* (XXIX) XVI-54, 4 (2017), 159–165.

12 А. Растовић, *Српска најпредна странка (1881–1919). Идејни корени – развој – деловање*, Београд 2024.

13 Д. Стојановић, *Србија и демократија. Историјска студија о златном добу српске демократије*, Београд 2003, 179–180, 202–203, 233, 381; О. Поповић Обрадовић, *Парламентаризам у Србији од 1903. до 1914*, Београд 2008, 318; О. Поповић Обрадовић, *Kakva ili kolika država. Oglеди o političkoj i društvenoj istoriji Srbije XIX–XXI veka*, Beograd 2008, 29, 61, 63, 94, 109, 300, 294, 306, 337; Д. Јанковић, *Рађање парламентарне демократије*, Београд 1997. Другачије тумачење од наведених изнео је социолог Слободан Антонић у неколико својих радова. Вид. С. Антонић, Српско „златно доба“ између старог и новог мита (Олга Поповић Обрадовић, Парламентаризам у Србији од 1903. до 1914. године, Службени лист СРЈ, Београд 1998, 472), *Нова српска политичка мисао* 6–1/2 (1999), 233–254; С. Антонић, *Демократија, Срби 1903–1914. Историја идеја*, 27–143.

14 М. Пешић, *Напредна странка у Краљевини Србији од 1887. до 1896. године, Зборник радова Правног факултета у Нишу* 87 (2020), 55–72.

15 Деловање појединих напредњака у том часопису поново је изазвало интересовање научне јавности. Вид. В. Матковић, Рад Живојина Перића у часопису „Недељни преглед“, *Живојин М. Перић – личности и дело*, 313–327.

Колашински процес, Васојевићку аферу и проглашење Црне Горе за краљевину, циљ овог рада биће да укажемо на напредњачко разумевање нације, државе и државног интереса.

Национализам између конзервативизма и либерализма

Историја конзервативне мисли била је несумњиво веома повезана са политичким дискурсом национализма и патриотизма. Посебно место је заузимала идеја о хармоничним односима између државе и појединца. Немачки романтизам је био критичан према просветитељско-апсолутистичкој концепцији руковођења државом заснованом на механичким законима, разуму, снажној војсци и бирократији. За романтичаре, као и за касније немачке конзервативце, држава није била израз рационалних, закономерних и уговорних односа међу појединцима већ је представљала производ народних традиција, обичаја, културе, језика, заједничке припадности, вредности и историје, на чијем се челу налазио владар као својеврстан вођа државног организма, односно проширене породице.¹⁶ Такве тезе су биле веома заступљене и у политичком дискурсу српских напредњака. Идентификујући се са конзервативизмом, напредњаци су сматрали да централну улогу у политичком животу има држава која се уздиже изнад појединаца.¹⁷ Конзервативни напредњаци, који су у сопственом политичком програму инсистирали на законитости и поретку,¹⁸ сматрали су да владавина демократије и маса нужно води у демагогију и револуционарство. Због тога су веровали да је постојање конзервативне странке било неопходно као брана свим демократским тенденцијама које су се заснивале на принципу народне суверености.¹⁹ Као главног кривца напредњаци су означавали управо радикале сматрајући да су они имали посебно негативну улогу у „експанзивном, деструктивном расположењу масе“ још од Тимочке буне, која је показала изразито антидржавни, антимонархијски и револуционарни карактер.²⁰ Међутим, међу напредњацима су постоја-

16 Д. Достанић, *Политичка мисао немачког романтизма*, Београд 2017, 538–646.

17 М. Чекић, Друштвени живот. Културни смисао једне странке, *Недељни ирејлед. йолијички, књижевни и научни* I-4 (1908), 73–74.

18 *Програми и ставови српских йолијичких станака до 1918. йодине*, прир. В. Крестић – Р. Љушић, Београд 1991, 183–185, 204–208.

19 Потреба конзервативног часописа, *Недељни ирејлед йолијички, књижевни и научни* I-1 (1908), 1–3.

20 М. Чекић, Културни смисао једне странке (свршетак), *Недељни ирејлед йолијички, књижевни и научни* I-5 (1908), 90–95.

ле и разлике у односу између индивидуализма и колективизма. За новинара Душана С. Николајевића (1885–1961) проблем демократије у Србији почивао је у непостојању заштите индивидуализма и инсистирању на колективизму. Николајевић се веома критички изражавао и према национализму који је био оличен у „комично наивном омладинском покрету шесетих година [XIX века – прим. П. Ђ.] који је ‘Србенду’ истицао насупрот ‘труломе западу’ и на утопистичком, ‘позитивистичком’ седамдесетих година и на радикалском осамдесетих година“.²¹

Николајевићеве тезе нису, ипак, биле доминантне у кругу сарадника *Недељној њреїледа*, па се може поставити и питање на који начин су напредњаци сагледавали природу српског народа. Као могући одговор намеће се текст „Странке и парламентаризам у Србији” Јована Б. Јовановића (1875–1930), историчара и ученика познатог немачког војног историчара конзервативних политичких уверења Ханса Делбрика (Hans Delbrück, 1848–1929). Према Јовановићевом схватању, Србија је била хомогена земља у етничком, социјалном и верском погледу. Православна црква је, насупрот римокатоличкој, била лојална и повезана са државом. Осим важности православне цркве, Јовановић је истакао и сељачки карактер српског народа. Везаност за земљу и патријархалност у вредносном погледу били су за Јовановића доказ конзервативне природе српског народа. Управо из сељачког конзервативног карактера српског народа, извео је закључак о потреби да Србија буде јака монархија. Наиме, за Јовановића

Монархија је у Србији представљала принцип независности државне споља и тежњу, да створи снажну државу, способну за успешно вођење спољне политике и остваривање српских националних задатака.²²

У току процеса трансформације из заветне у републиканску нацију, који се догодио током XIX века, напредњаци су имали веома недиференциран став према улози религије у креирању нације.²³ У том погледу текст „Брат је мио које вере био“ београдског пароха Марковића могао би представљати важан извор за расветљавање тог сложеног питања. Наиме, аутор је истакао посебну важност православља у развоју слободарске идеје код Срба:

21 Д. С. Николајевић, Наш демократизам, *Недељни њреїлед*, њолиїїчккк, књїжевнн и научнн III-5, 88 (1910), 65–67.

22 Др Ј. Б. Јовановић, Странке и парламентаризам у Србији, *Недељни њреїлед* I-32 (1908), 515–520.

23 О трансформацији из заветне у републиканску нацију детаљннје је писао Милош Ковић – М. Ковић, Национализам, *Србн 1903–1914. Истїорнїа идеїа*, 202–270.

Тако је огласио Србин силно осећање родољубља свога, и то Србин који је живео и живи под небом Православља и на слободном огњишту своме. Толико националне свести и тако осећања родољубља он је могао поцрпсти само из своје лепе вере Христове, из оног неизмерног човекољубља еванђелског коме је извор у идеји о Богу, као оцу свију људи, а циљ му: да сви људи буду једно стадо са једним пастирем (JOB. 10, 16).

Критикујући секуларну тенденцију у српској националној мисли, парох Марковић је сматрао да се српски народ у Босни и Херцеговини одржао захваљујући православној вери. На који начин су се у том тексту сагледавали односи православља према Србима римокатоличке и муслиманске вероисповести? Марковић је тврдио да православна црква није спречавала повезивање са Србима других вероисповести. Међутим, сумњао је у могућност да се идеја националне слободе развије код римокатоличких и муслиманских Срба. Наиме, Римокатоличка црква је представљала авангарду освајача и помагала је, посебно у случају Босне и Херцеговине, остваривању империјалних политичких циљева.²⁴ Такође, верски фатализам и полигамија биле су проблематичне праксе ислама. Срби муслиманске вероисповести, према речима пароха Марковића, остали су изоловани од своје крвне браће, због чега су представљали посебан свет који је био „неприступачан за утицај хришћанске просвете и светске цивилизације“.²⁵

Држава

Напредњачко разумевање државе заснивало се на традицијама немачког културног круга и непрестаним унутрашњим сукобима са радикалима. Међутим, приликом империјалног притиска Аустро-угарске на Србију, политичке борбе између радикала и напредњака накратко су престале. Поводом позива на национално јединство током Анексионе кризе, књижевник Божидар С. Николајевић (1887–1947) писао је да је решење политичких проблема било

да се у унутрашњој политици заведе један толерантан, родољубив систем рада; да се одбаца протезирање партизана и да се ниједна ваљана снага не остави неупотребљена. Као свачија мишица, тако је данас и свачија способност потребна. Кад се све способности, без страначке

24 В. Марковић, Са црквене проповедаонице, „Брат је мио које вере био“, *Недељни њрећед, љолийички, књижевни и научни* III-22, 105 (1910), 325–327.

25 В. Марковић, Са црквене проповедаонице, „Брат је мио које вере био“, *Недељни њрећед* III-23, 106 (1910), 340–341.

разлике и партизанске тесногрудости, ставе у службу отаџбини, наша ће култура добити јачину, коју просвећени свет неке смети да игнорише. Јер ће само једна солидна и културна Србија моћи прекужити своју тешку националну кризу.²⁶

Јединство радикала и напредњака кратко је трајало будући да су напредњаци већ почетком 1909. године тврдили да су радикали разорили компетентну државну управу доводећи на чиновничка места партијске службенике.²⁷

Осим јаке државе споља и компетентне државне управе, напредњаци су у политичкој борби са радикалима користили и идеју о државном суверенитету посебно у решавању завереничког питања и Царинског рата. Критикујући Пашића, напредњаци су доказивали да је решење завереничког питања дошло због интервенције стране силе, Енглеске, а не из унутрашње потребе да се проблем разреши у законским оквирима.²⁸ Идеју о постављању аустријских санитарних и чиновничких станица у Србији, која је била предлог аустријске стране у покушајима да се потпише нови царински уговор,²⁹ није одобравао аустрофилски политичар Живојин Перић, који је сматрао да се тим решењем нарушава Берлински уговор. Перић је нарочито нагласио да би деловање аустроугарских чиновника у Србији угрозило националну свест домаћег становништва. Поводом предлога да краљ Петар Карађорђевић посети Беч ради решавања проблема Царинског рата, Перић је сматрао да би таква посета имала користи у погледу прихватања српског краља од европских династија, али да не би решила проблеме будући да

би била плаћена достојанством Србије, а достојавство ове треба да чува на првом месту њен владалац. Држава – ја кажем држава а не народ – стоји изнад нас свију па и изнад владаоца, нити има каквих интереса, па дакле ни династичких, који иду поред или пре државних интереса. Уосталом не могу да разумем да би се интереси једне династије, правилно схваћени, могли сукобити са интересима државним.³⁰

Важна тачка спорења била је и финансијска сувереност земље. Наиме, напредњаци су критиковали радикалску финансијску поли-

26 Б. С. Николајевић, Културна Србија, *Недељни њрећег* I-34 (1908), 547–548.

27 Фох, Радикализам и држава, *Недељни њрећег* II-3, 40 (1909), 35–37.

28 Трговински уговор, *Недељни њрећег* I-1 (1908), 16.

29 О сложеној политици вид. Д. Ђорђевић, *Царински райи Аустроугарске и Србије*, Београд 1962.

30 Говор г. Живојина М. Перића народног посланика држан у Народној скупштини, у начелној дебати о трговинском уговору између Србије и Аустро-Угарске. Други, политички део, *Недељни њрећег* I-20 (1908), 325–330.

тику сматрајући да су уговор у Женеви из 1906. и Закон од 14. децембра 1906. године нарушили сувереност Србије тиме што је Самостална монополска управа добила карактер међународне институције. Да би се разумела важност те организације у политичком дискурсу Србије на прелазу векова, неопходно је узети у разматрање и закључак који је изнео економиста и историчар Бошко Мијатовић указујући да се на Самосталну монополску управу гледало са великим неповерењем упркос чињеници да је она била ефикасно средство за уређивање јавних финансија и исплату дугова према страним кредиторима Краљевине Србије, посебно након Карлсбадског аранжмана из 1895. године.³¹ Одговарајући на радикалске критике да је Карлсбадски аранжман који је прихватила напредњачка влада Стојана Новаковића представљао рушење финансијске суверености, напредњаци су тврдили да Новаковићева влада – допуштајући странцима да учествују у Самосталној монополској управи – није дозволила инострану утицај на финансијску политику Србије. Насупрот радикалским критикама, напредњаци су тврдили да су управо радикали пореметили такву самосталност дозвољавајући странцима да директно утичу на јавне финансије Србије.³²

Осим финансија, напредњачки аутори су сматрали да је војска посебно важан чинилац националне државе. Противећи се демократским тежњама у војсци, конзервативни напредњаци су веровали да је неопходно да војска буде лишена права у политичком одлучивању.³³ Због страха од државног удара, напредњаци су тврдили да „демократисана војска није оружје против спољног непријатеља, већ Дамоклов мач над главом своје сопствене нације“.³⁴

Српски напредњаци су нарочито велику пажњу посвећивали разумевању развоја српске државе од епохе Немањића, истичући да је средњи век имао формативну улогу у обликовању српске нације. Критикујући дело *Историја Срба* Станоја Станојевића, историчар

31 Б. Мијатовић, Конверзија српских дугова: Карлсбадски аранжман 1895. године, *Годишњак за друштвену историју* 3 (2012), 43–63.

32 Карлсбадски аранжман и страна контрола у Србији, *Недељни ирејлед* I-11 (1908), 181–186; Карлсбадски аранжман и страна контрола у Србији (наставак), *Недељни ирејлед* I-12 (1908), 198–200; Карлсбадски аранжман, *Недељни ирејлед* I-12 (1908), 210; Карлсбадски аранжман и страна контрола у Србији (свршетак), *Недељни ирејлед* I-14 (1908), 228–231.

33 Lannes, Државни живот. Положај војске у држави, *Недељни ирејлед* III-47, 84 (1910), 702–704.

34 Lannes, Државни живот. Положај војске у држави (свршетак), *Недељни ирејлед* III-2, 85 (1910), 21–24.

Јован Б. Јовановић је сматрао да је Станојевић занемарио природу српске средњовековне државе и њен однос са црквом. Наиме, Јовановић је веровао да је преласком Стефана Немање са римокатоличанства на православље црква постала подређена интересима државе.³⁵ Политичар и судија Алекса С. Јовановић (1846–1920) тврдио је да је Стефан Немања успео да превазиђе обласну подвојеност српског народа и да створи јаку државу. Међутим, био је критичан према Стефану Немањи сматрајући да је приликом похода на богумиле разорено српско правно наслеђе у средњовековној Босни. Тим поводом, Алекса С. Јовановић је Повељу бана Кулина из 1189. године сматрао извором српског права, а Босну српском државом.³⁶ За адвоката и аутора књиге *Енџелска и источна историја* Тихослава Маршићанина одлазак Растка Немањића у манастир био је плод државотворне политике Стефана Немање који је организовао цркву и подредио је државним интересима. Маршићанин је налазио и историјске паралеле између Немањића и Обреновића тврдећи:

Кад је Немања успео, да уједини главне српске државице и племена, он је створио себи непријатеље. Сви они „добри Срби“, који су изгубили понешто од власти и амбиција, крваво су гледали на његово дело, као што је то било и доцније са новијим делом Обреновића.³⁷

Спољна политика

Осим јаке државе, основни циљ напредњака било је национално уједињење. Наиме, напредњаци су сматрали да је национално уједињење могло да се спроведе пре свега ослањањем на ауторитарну државу са монархом на челу и, посебно, са снажном војном силом. Таква мисао је несумњиво потицала из реалполитичких концепција које су се развијале у немачкој, превасходно пруској, интелектуалној

35 Др Ј. Б. Јовановић, Ст. Станојевић *Историја српског народа*, Београд 1908, стр. 387, *Недељни њрепег* II-4, 41 (1909), 61; др Ј. Б. Јовановић, Ст. Станојевић *Историја српског народа*, Београд 1908, стр. 387. (наставак), *Недељни њрепег* II-5, 42 (1909), 76–78. Јовановић је, насупрот Станојевићу, хвалио биографију Милоша Обреновића од Михаила Гавриловића. Вид. др Ј. Б. Јовановић, Ст. Станојевић *Историја српског народа* (свршетак), *Недељни њрепег* II-6, 43 (1909), 90–91. О тој дебати кратку белешку дао је историчар Вељко Станић – В. Станић, Станоје Станојевић, *Срби 1903–1914. Историја идеја*, 588–604.

36 А. С. Јовановић, Законик Стефана Душана, цара српског, *Недељни њрепег* II-40, 77 (1909), 604–605.

37 Т. М. Маршићанин, Стеван Немања и Св. Сава, *Недељни њрепег* III-19, 102 (1910), 276–278; Т. М. Маршићанин, Стеван Немања и Св. Сава (свршетак), *Недељни њрепег* III-20, 103 (1910), 292–293.

средини XIX века и по којима се у средишту међународних односа налазила моћ.³⁸ Дакле, напредњацима је узор била Пруска, а касније и Немачко царство, са својим ограниченим парламентаризмом и јаким милитаристичком традицијом.³⁹ Ослањање на италијански модел националног уједињења напредњаци су сматрали непримереним за Србију. Због тога је књижевник и позоришни редитељ Милутин Чекић (1882–1964) тврдио да

сваки ко иоле зна историју, знаће да су се Талијани ујединили туђом, француском, помоћу, и да су талијанске трупе, кад год су се саме бориле, редовно бивале тучене од Аустријанаца.⁴⁰

Напредњаци су током Анексионе кризе посебно критиковали радикалску политику која је ослабила војне потенцијале и снагу монархије. Своје незадовољство владавином радикалне странке напредњаци су истакли речима

Они [радикали – прим. П. Ђ.] су се вечито борили противу владалачкога ауторитета и јаке војске, а место тога истицали као идеал парламентарну форму владавине. Услед тога, што Србија није имала јаку војску, нико је није узимао као озбиљног фактора на Балканском полуострву. Док су сви европски листови с респектом говорили о бугарској војној снази, дотле Србији најпријатељскије наклоњени листови са жаљењем су констатовали, да се Србија није старала да импонује својом војном снагом.⁴¹

Напредњаци су, усталом као и сви конзервативни политичари у Европи, страховали да би повлађивање масама значило губитак контроле над државом.⁴² Према њима

38 A. L. von Rochau, *Grundsätze der Realpolitik*, Stuttgart 1853; J. Bew, *Realpolitik. A History*, Oxford 2016, 65–85. Насупрот појединим ауторима, попут историчара Фридриха Мајнекеа, који су у годинама пред Први светски рат веровали (а касније и одбацивали) у могућност коезистенције моралности и силе у политици. Напредњачки мислиоци у Србији нису укључивали етичку компоненту у разумевање међународних односа. Упор. М. Антоловић, *Историографија и политичка. Интелектуална биографија Фридриха Мајнекеа*, Београд 2017, 205–243.

39 Недељна хроника. Писмо једног официра, *Недељни њрејлег* III-8, 91 (1910), 116; Lannes, Демократизам с националног гледишта (свршетак), *Недељни њрејлег* III-15/16, 98/99 (1910), 222–227.

40 М. Чекић, Културни смисао једне странке (свршетак), *Недељни њрејлег* I-5 (1908), 90–95.

41 X. Z. Успех конзерватизма у Србији, *Недељни њрејлег* II-13, 50 (1909), 193–194.

42 Lannes, Демократизам с националног гледишта, *Недељни њрејлег* III-12, 95 (1910), 180–182.

За развој једне државе и њено проширење потребно је водити агресивну политику; демократизам је међутим, као и сваки болесник, врло мирољубив.⁴³

Имајући у виду да је у политичком дискурсу напредњака доминирала реалполитичка парадигма, може се поставити и питање на који начин су напредњаци сагледавали националне интересе Србије током Анексионе кризе. Коментаришући положај Србије након припајања Босне и Херцеговине Аустроугарској, *Недељни џреїлед* је, позивајући се на рад *Срїски џоїлед на босанско џиїїїање* универзитетског професора и истакнутог самосталног радикала Божићара Марковића (1874–1946), тврдио:

Даље г. Марковић говори о неповољном географском положају Србије. Аграрна земља, с југа и истока граничи агрим [sic!] земљама; без излаза на море, Србија је увек била готова на највеће жртве, да другом Дунав-Јадране кроз Турску изиђе на море: стално изложена самовољи Аустрије, трпела је до сада окупацију Босне, као привремено стање, према 25. чл. Берлинског уговора, надајући се да ће се оно кад тад променути у корист српског народа. Ако се призна анексија, Србија нема више шта да се нада; прети јој опасност да добије Аустрију и с југа за суседа; а да ова жели да заузме Турску „до иза Митровице“ (значи до Солуна), види се и по томе, што се противи свакој територијалној вези између Србије и Црне Горе. А ако Аустрија успе да тако опколи Србију, онда је стапање ове с Аустријом питање још само најкраћег времена. Србија добро зна, шта све ставља на коцку у рату с Аустријом, па ипак је анексијом приморава на овај судбоносан корак.⁴⁴

Напредњаци се нису слагали ни са радикалским разумевањем спровођења националних интереса у околностима сукоба два супротстављена савеза великих сила. За напредњаке је посебно спорна била идеја Милована Миловановића да се пристанак Србије за анексију Босне и Херцеговине услови територијалним компензацијама на југу. Уместо да се доследно позивала на принципе народности и поштовања међународних уговора, по Миловановићевом предлогу „Србија није, у начелу била противна међународним отмицама; она је само ту постављала један услов: да се и њој допусти да у томе има удела“. Таква Миловановићева политика била је штетна будући да је непријатељску Аустроугарску окренула сарадњи са Османским царством зарад спречавања територијалног проширења Србије. Консе-

43 Lannes, Демократизам с националног гледишта (свршетак), *Недељни џреїлед* III-15/16, 98/99 (1910), 222–227.

44 Књижевне белешке. Die serbische Auffassung der bosnischen Frage, von Dr. B. Markowitsch, Universitätsprofessor in Belgrad, Berlin 1908, *Недељни џреїлед* I-34 (1908), 559–560.

квентно, *Недељни њреїлег* је одбацивао могућност да се са силама Антанте може спровести политика проширења. Због тога се анонимни аутор питао

Треба ли из тога извести да је та ствар дефинитивно изгубљена, или да ли, можда, тај парадокс, реализирање српскога уједињења под заштитом Тројнога савеза [Централних сила – прим. аут.], није могућан?⁴⁵

Напредњак са највише разумевања за Русију и њене интересе, дипломата, министар и премијер Стојан Новаковић⁴⁶ сматрао је да се Србија нашла у посебно сложенем положају пре свега због политичких и територијалних претензија Бугарске, неповерења Грчке према словенским земљама и румунске окренутости средњоевропским силама. Због тога се Стојан Новаковић питао

Што ли смо то само ми тако на нишану? Што ли то само ми тако неодољиво сметамо, да је устало на нас све што је око нас, сродно онако исто као и несродно? Шта ли је то да се само за нас мисли да треба да нам је довољна ова Краљевина Србија, за коју би се желело не да представља него да се у њу збије цело Српство?⁴⁷

Новаковић је критиковао и политику Аустроугарске према Србији сматрајући да „се ми осећамо у нашој части вазда увређени оним омаловажавањем којим се о нама говори у Аустроугарској. Зар ми немамо наших сопствених идеала и нашу сопствену културу?“. Истичући да су Срби и Хрвати били јединствен народ, Стојан Новаковић је тврдио, не само да је Србија желела да води добросуседску политику, већ и да својим деловањем није угрозила Аустроугарску и њено постојање. Истовремено, Новаковић је предлагао да Хабзбуршка монархија призна националне особености својих грађана због чега је говорио:

Зар неко не може бити аустријски или угарски Србин и у исто време и лојалан грађанин, исто онако као што су Немци у Аустроугарској најбоље патриоте ма да је Аустрија одвојена од Немачкога царства црно-жутим пограничним стубовима? Зар се нама може замерити што се ми с времена на време интересујемо и за наше саплеменике с оне стране Дунава, чија је култура и књижевност и наша? Политика трпељивости и умерености према нашим саплеменицима, као и не мање

45 Србија и анексија Босне и Херцеговине, *Недељни њреїлег* II-41, 78 (1909), 610–613.

46 Видети: М. Војводић, Стојан Новаковић и Русија, *Браїтство* 8 (2004), 65–84; В. Вулетић, Стојан Новаковић и Русија, *Зборник Маїице сїрске за књижевност и језик* 39–1 (1991), 99–117.

47 Dardanus, Двадесети или Средњи век? Белешке за српски биланс, *Недељни њреїлег* II-5, 42 (1909), 67–69.

политика добро схваћеног суседског интереса која би сматрала Србију као одиста доброг и коректног суседа, необично би могла много допринети воспостављању односа, који би ишао у прилог како нама тако и Аустро-Угарској.⁴⁸

Поучени искуством Анексионе кризе и непосредним последицама тог чина, напредњаци су преиспитивали дотадашњу политку радикалских партија, па чак и идеје свог страначког колеге Стојана Новаковића. Професор Правног факултета у Београду Живојин Перић је позивао власти да одустану од политике реваншизма према Аустроугарској због анексије Босне и Херцеговине. Правац ширења Србије, по Перићу, био је према Османској царевини због чега је било препоручљиво да се Србија окрене сарадњи са Бечом и Будимпештом. Наиме, аустрофилски оријентисани Перић је предлагао чвршћу унију између Аустроугарске и Србије.⁴⁹ Као германofil, позивао је на ближе везе Србије са Тројним савезом сматрајући да се „национални интереси Српства могу помирити са економским интересима Немаца“.⁵⁰ Перићев предлог се вероватно ослањао на традиције немачких економских мислилаца о неопходном стварању чвршћих веза између индустријске Немачке и аграрних земаља Европе. Такве идеје су несумњиво погодовале јачању економског утицаја и присуства Немачке и њених савезника на Балкану и Средњој Европи.⁵¹ Идеја о унији са Аустроугарском, за коју су поједини напредњачки аутори сматрали да би Србији коначно донела национално уједињење, међутим, била је онемогућена. Не водећи рачуна о сложеној природи односа и равнотеже моћи између Беча и Будимпеште, *Недељни њрепег* је као главног кривца за неуспех иницијативе о српско-аустроугарској унији означио Мађаре и њихову жељу да стекну контролу над Србијом.⁵² Међутим, нису сви аутори покази-

48 Код министра-председника Новаковића, *Недељни њрепег* II-14, 51 (1909), 211–214.

49 Ж. М. Перић, Српско-аустриска федерација?, *Недељни њрепег* II-42/43, 79/80 (1909), 629–633.

50 Garrick, Трговински уговор с Аустро-Угарском, *Недељни њрепег* III-20, 103 (1910), 294–295.

51 A. Mitrović, *Prodor na Balkan. Srbija u planovima Austro-Ugarske i Nemačke 1908–1918*, Beograd 1981; H. M. Lorscheider, The Commercial Treaty between Germany and Serbia of 1904, *Central European History* 9–2 (1976), 129–145; W. Gutsche, Serbien in den Mitteleuropaplänen des deutschen imperialismus am Vorabend des ersten Weltkrieges, *Velike sile i Srbija pred Prvi svetski rat*, ur. V. Čubrilo, Beograd 1976, 197–215; R. von Kaufmann, Der mitteleuropäische Zollverein, *Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft* 22 (1886), 530–584; L. Brentano, Über eine zukünftige Handelspolitik des Deutschen Reichs, *Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich* 9 (1885), 1–29.

52 Аустро-српски царински савез, *Недељни њрепег* III-23, 106 (1910), 345–346.

вали подједнаке симпатије за могућност чвршће сарадње Србије и Аустроугарске. Тим поводом аутор потписан под псеудонимом *Lector* је сматрао

Неповерење које меродавни кругови у Аустрији стално према нама показују из основа је неоправдано и неумесно вређа наш народни понос. Панславизам, од којег се у Бечу толико боје, никад није био биљка, која је успевала на земљишту Србије. Ми нећемо да будемо авангарда руска, као што нећемо да будемо ни аустријска. Ми тражимо од Аустрије као и од Русије да поштују право српског народа на своје самоопредељење и на слободан политички и културни развитак нашега народа.⁵³

За разлику од радикала који су отворено показивали симпатије према Русији, Јован Б. Јовановић је тврдио да би

овако слепо одушевљење за Русију било је фатално за Србију, па ипак, многи, који су видели да су у својим надама на Русију разочарали, не смеју то ни јавно ни у себи да признају као што какав побожан човек нема смелости да критички испитује догме своје вере.⁵⁴

За Јовановића, руски интереси нису били заједнички српским пре свега због неслагања поводом Македоније и сталног мешања Русије у унутрашњу политику Србије. То друго је нарочито, према Јовановићевом мишљењу, имало штетне последице будући да је Русија стално слабила снажну монархију у Србији. Због тога је веровао да је Србија „била приморана да води политику по жељама Русије, која никад није истински била наклоњена идеји Велике Србије“.⁵⁵ Одбацујући идеју чвршћег везивања уз Русију, Јован Б. Јовановић је као решење предлагао да „морамо водити рачуна о међусобним односима великих европских сила, и да нашу политику морамо према томе подешавати“.⁵⁶ Други аутори су критиковали Русију сматрајући да је Петроград у свом подстицању словенофилских покрета подржавао Бугаре, занемаривши интересе Србије и Пољака.⁵⁷

53 Lector, Наши односи с Аустро-Угарском, *Недељни њреїлег* II-14, 51 (1909), 209–211.

54 Ј. Б. Јовановић, Наше политичке заблуде, *Недељни њреїлег* I-17 (1908), 275–277.

55 Ј. Б. Јовановић, Странке и парламентаризам у Србији, *Недељни њреїлег* I-32 (1908), 515–520.

56 Ј. Б. Јовановић, Тајна конвенција с Аустро-Угарском, *Недељни њреїлег* II-6, 43 (1909), 83–86. *Недељни њреїлег* је прештампао и писма Милана Пироћанца која су указивала на то да је напредњачка влада приликом потписивања Тајне конвенције водила рачуна о интересима Србије. Вид. Три Пироћанчева писма, *Недељни њреїлег* II-7, 44 (1909), 98–102; Три Пироћанчева писма (свршетак), *Недељни њреїлег* II-8, 45 (1909), 117–118.

57 Прослава Сливнице, *Недељни њреїлег* III-22, 105 (1910), 335; Неуспех неославизма, *Недељни њреїлег*, њолийички, књижевни и научни III-6, 89 (1910), 96; Разне вести. Свесловенски конгрес, *Недељни њреїлег* III-19, 102 (1910), 286–287.

Српство и (југо)словенство

Имајући у виду да су Срби почетком XX века живели у неколико држава, те да је империјално искуство у Аустроугарској и Османској царевини неретко било обележено институционалним и стварним насиљем, текстови *Недељној њреїледа* могу представљати важан извор разумевања политике Напредне странке према Србима изван Србије.

Босна и Херцеговина

У месецима непосредно пре, током и после анексије Босне и Херцеговине, напредњачки политичари су износили своје ставове о будућности тих покрајина које су од Берлинског конгреса до 1908. године биле најпре под аустроугарском окупацијом, а потом и под директном влашћу. Коментаришући улогу аустроугарских власти, Живојин Перић је почетком марта 1908. године тврдио да је Двојна монархија аутократски спутавала тежњу за развојем босанскохерцеговачке аутономије. Сматрајући да је аутономија једини остварљив циљ у политичким околностима, Перић је позивао Србе из Босне и Херцеговине да се „еволуцијом а не револуцијом“ боре за сопствена политичка права, што је био и став целокупног напредњачког круга окупљеног око часописа.⁵⁸ Анализирајући политику Србије, у *Недељном њреїледу* је истакнуто да је

...особито нама Србима у Србији дужност да у том погледу будемо потпуно коректни, те да своју браћу у Босни и Херцеговини, овако заклоњени од безобзирних босанскохерцеговачких власти, не излажемо никаквим неприликама и да им, својим паметним држањем према суседној Монархији, не сметамо у њиховом законитом раду на задовољавању аутономије.⁵⁹

Осим аутономије, напредњаци су предлагали деловање у култури и просвети. Национални рад се заснивао на културној пропаган-

58 Garrick, Босанско-херцеговачка еволуција, *Недељни њреїлед* I-1 (1908), 13.

59 Српство и словенство. Босанско-херцеговачка аутономија, *Недељни њреїлед* I-3 (1908), 66; Недељна хроника. Босански меморандум, *Недељни њреїлед* I-21 (1908), 341–342; Прокламација босанских Срба и Мухамеданаца, *Недељни њреїлед* I-25 (1908), 411. *Недељни њреїлед* је пренео текст Жана Бернара који је написао да је циљ Аустроугарске да подржавајући анексију дође до Солуна. Такође ултрамонтанско римокатоличанство барона Ерентала и Франца Фердинанда додатно је обликовало аустроугарске експанзионистичке тежње. Вид. Ж. Бернар, Две религије и анексија (Gil Blas од 1. априла 1909. по н. к.), *Недељни њреїлед* II-15, 52 (1909), 229–230.

ди, а не на политичкој агитацији која би претила да угрози опстанак Хабзбуршке монархије. Наиме, културно деловање није, према *Недељном њреїледу*, реметило реалне односе моћи, већ је требало да омогући чвршћу националну интеграцију Срба из Србије и Босне и Херцеговине.⁶⁰

Срби у Старој Србији и Македонији

У складу са напредњачким уверењем да би Србија требало да се шири ка Старој Србији и Македонији, *Недељни њреїлед* је критиковао бугарску страну због негирања постојања Срба јужно од Шар-планине.⁶¹ У контексту аустроугарских покушаја продора ка југу и окруживања Србије, поједини аутори у *Недељном њреїледу*, премда са великим разумевањем за интересе Двојне монархије, сматрали су да је неопходно да Србија осигура своје ширење не само у правцу Косова, Метохије и Македоније, већ и Новопазарског санџака. Позивајући се на радове Јована Цвијића, у тексту *Војно-їолийички значај Новойа-зарскої санџака* истакнуто је да та област представља „центар и етнографски чвор нашега народа“ који посредно води и ка Солунском заливу. Због тога, „без заузимања Новопазарскога санџака и Косова нема правог смисла ни продирање времена југу узаном вардарском зонном; обе тежње морају ићи упоредно“.⁶²

На који начин су напредњаци предлагали да се положај Срба у Османској царевини унапреди? Критикујући Пашићеву владу због пробугарске политике, напредњаци су сматрали да је било неопходно да влада у Београду активније подржи четничке одреде који су већ имали велики значај на територији Македоније.⁶³ Таква политика, тврдили су у часопису, спречила би велике силе и њихове тежње да стварањем кондоминијума у европским провинцијама Османског царства потисну балканске државе.⁶⁴ Расправљајући о могућности да Срби, по узору на Бугаре, успоставе свој егзархат, *Недељни њреїлед* је

60 С. Србаковић, Српство и словенство. Београдски професори у Босанској Крајини, *Недељни њреїлед* I-5 (1908), 88–90.

61 Ш. П., Српство и Словенство. Бугарска маћедонска пропаганда у Европи, *Недељни њреїлед* I-1 (1908), 11–13.

62 Неј, Војно-политички значај Новопазарског санџака, *Недељни њреїлед*, I-28 (1908), 452–454.

63 Из Маћедоније, мучко убиство Војводе Глигора, *Недељни њреїлед* III-20, 103 (1910), 290–292.

64 Z, Србија и Бугарска, *Недељни њреїлед* I-9 (1908), 147–148. Упор. Српство и словенство. Бугарска ровeња по Македонији, *Недељни њреїлед* I-10 (1908), 171. Ш.-П., Срби у Турској, *Недељни њреїлед* I-5 (1908), 84–85; Ф., Политичко опреде-

одбацивао идеју формирања посебне православне организације Срба која би обухватала призренску, скопску и велешко-дебарску епархију будући да би изван граница остали Срби из Штипа, Овчег поља и Охрида. Због тога једино решење је било да се Срби окрену сарадњи са Васељенском патријаршијом у оквирима Светог синода.⁶⁵

Посебно је *Недељни љреїлед* позивао на јединство и заједничку политику Владе Краљевине Србије и Срба из Османског царства.⁶⁶ Међутим, ефекти Младотурске револуције оцењени су као негативни пре свега због немогућности пуне националне еманципације хришћанских народа.⁶⁷ Напредњаци су одбацивали младотурску политику стварања нове нације која је негирала особености народа у царевини укидањем националних симбола, забраном развијања националне културе, османизацијом имена и презимена, увођењем турског као језика образовања, већом државном контролом народних школа и присилним исељавањем балканских хришћана.⁶⁸ Као решење, *Недељни љреїлед* је предлагао:

Међутим, да ли они [Срби у Османској царевини – прим. П. Ђ.] треба да чекају само на нашу помоћи? И Срби у Босни и Херцеговини, и Срби у Хрватској и Војводини под туђинским су јармом, па ипак без ичије помоћи одолевају непријатељу и напредују у сваком погледу. Додуше, ми знамо да Турска није исто што и Аустроугарска, али ми знамо и ону народну: „према свецу и тропар“. Зар српски народ у Турској нема своје интелигенције, својих људи који су кадри да га воде? Зар Срби у Турској немају своје омладине?⁶⁹

Срби у Хабзбуршкој монархији

Насупрот Османској царевини, у Двојној монархији су постојали другачији проблеми у положају српског народа. Напредњаци су, критикујући радикале Јаше Томића, одбацивали идеју о сарадњи са

лење Срба у уставној Турској, *Недељни љреїлед* I-34 (1908), 553–554; Разне вести Срби у Турској, *Недељни љреїлед* I-36/37 (1908), 610.

65 Велешанин, Из Старе Србије и Маћедоније, *Недељни љреїлед* III-12, 95 (1910), 178–180.

66 Српство и словенство. Српска пропаганда у Турској, *Недељни љреїлед* I-2 (1908), 40–41.

67 Дух, Из Отоманске империје, десети јулије у Битољу, *Недељни љреїлед* II-30/31, 67/68 (1909), 451–454.

68 Garrick, Српство и словенство. Срби у Турској *Недељни љреїлед* III-13/14, 96/97 (1910), 197–198; Д. П., Срби и младотурци, *Недељни љреїлед* III-19, 102 (1910), 275–276.

69 Д. П., Срби и младотурци, *Недељни љреїлед* III-19, 102 (1910), 275–276.

странком Ференца Кошута, чијим су програмом биле предвиђене мере мађаризације у школству, државној управи и цивилном браку.⁷⁰ Због тога, борба против мађарске политичке нације морала је да се спроводи парламентарним средствима и у сарадњи са Словацима и Румунима.⁷¹ У политичком погледу, напредњаци су поздравили деловање демократа на простору Јужне Угарске сматрајући их алтернативом доминантним радикалима.⁷² Осим тога, анализирајући избор Лукијана Богдановића за карловачког патријарха напредњаци су сматрали да је основни циљ српске политике у Угарској требало да буде очување црквено-школске аутономије.⁷³

Осим за Угарску, посебно интересовање је владало и за прилике у Банској Хрватској, у којој се одвијао процес институционалног и политичког прогона Срба у Велеиздајничком процесу у Загребу.⁷⁴ Напредњачки лист је критиковао тезе државног тужиоца Милана Акуртија и франковачких праваша о непостојању Срба у Хрватској речима:

Ево те логике: Сведоци тврде, измислио је г. Акурти, да до пре две три године овде није било Срба. Али баш у то доба почиње се спроводити организација српске самосталне странке, српских земљорадничких задруга, оснивају се српске штедионице, читаонице, „Соколи“, и у народу се чују узвици: „Живела Србија“ и др., и од грчко-источног живља постаје на мах српски народ. Како је то могло да се догоди? Једино на тај начин што су ове српске институције почеле пропагирати српско име. Та се пропаганда може довести у везу са Настићевим „Револуционарним статутом“, дакле, ту је „велеиздаја“. Али ко је водио ту пропаганду, сведоци о томе ништа не говоре? – Па ко може други бити него прваци самосталне странке, како они из Загреба, тако и они из провинције.⁷⁵

Негирајући радикалску доктрину „прво, дакле, демократизам па тек онда Српство“, напредњаци су се надали да би доласком конзервативног Хедерварија на место председника угарске владе 1910.

70 Српство и Словенство, Срби у Угарској, *Недељни њреїлед* I-6 (1908), 104–105; Мађаризација, *Недељни њреїлед* II-25, 62 (1909), 391.

71 Срби и Кошут, *Недељни њреїлед* I-27 (1908), 440–441; Српство и словенство. Српски покрет у Угарској, *Недељни њреїлед* I-18 (1908), 298–299.

72 Српство и словенство. Српски покрет у Угарској, *Недељни њреїлед* I-18 (1908), 298. Упор. В. Крестић, Нотабилитети и њихова политика у Угарској и Хрватској, *Сенїандрејски зборник* 1 (1987), 91–112.

73 Српство и словенство. Избор српског патријарха, *Недељни њреїлед* I-24 (1908), 395

74 В. Крестић, *Историја Срба у Хрватској и Славонији*, Београд 1995, 489–523.

75 Св. М. Гребенац, Велеиздајнички процес, *Недељни њреїлед* II-14, 51 (1909), 217–219. Упор. А. Митровић, О велеиздајничком процесу, *Недељни њреїлед* II-18, 55 (1909), 279–281.

године могло, уз подршку Беча, да се умањи дејство мађарског национализма или да се, у најбољем случају, уведе опште право гласа у земљама круне Светог Стефана.⁷⁶

Црна Гора

Осим дешавања у Аустоугарској и Османској царевини, *Недељни њреїлед* је пратио и политичке процесе у Црној Гори. У погледу унутрашњих односа у овој држави, као конзервативан часопис, *Недељни њреїлед* је критиковао одустајање књаза Николе Петровића Његоша од аутократског модела власти и окретање ка уставно-парламентарном облику владавине.⁷⁷ Према напредњацима, Црна Гора је била изграђена на патријархално-војничким начелима и због тога је конзервативни и аутократски облик власти књаза Николе био је најповољнији за племенски подељену Црну Гору будући да

Државни разлог или интерес мора да се провлачи кроз масу разних ситних интереса појединих племена и фамилија и њихових чланова. Ту је потребан јак ауторитет, јака институција, која ће то у Црној Гори моћи с успехом вршити, а то је само владалац.⁷⁸

Сажимајући историјску улогу књаза и краља и укључујући га у знамените српске владаре, аутор под псеудонимом *Brutus* приметио је да је Црна Гора тек од Николе Петровића Његоша постала „држава, у правој смислу те речи, способна за правилан и миран унутрашњи живот и за успешну акцију споља“ и да је због тога заслужила да буде проглашена краљевином.⁷⁹

У светлу поремећених односа између Србије и Црне Горе после Бомбашке и Васојевићке афере, *Недељни њреїлед* је извештавао да су пресуде за Бомбашку аферу биле драконске.⁸⁰ Касније, Живојин Петрић је поводом Васојевићке афере написао да

ми [*Недељни њреїлед* – прим. П. Ђ.] смо ипак били против тога да се Србија, као одвојена држава, може и сме, подржавајући пропаганду црногорских емиграната, уплетати у ствари које нису њене: те су ства-

76 Промена у Хрватској, *Недељни њреїлед* III-3, 86 (1910), 51; Избори у Угарској, *Недељни њреїлед* III-18, 101 (1910), 272; Српско-хрватска коалиција, *Недељни њреїлед* III 19, 102 (1910), 288.

77 Српство и словенство. Догађаји у Црној Гори, *Недељни њреїлед* I-7 (1908), 120.

78 М. Живковић, Црногорска уставност, *Недељни њреїлед* II-40, 77 (1909), 593–597.

79 Brutus, Кнез Никола и Црна Гора, *Недељни њреїлед* III-20, 103 (1910), 289–290.

80 Опет „Словенски југ“, *Недељни њреїлед* I-10 (1908), 167–168; Бомбе и пресуда, *Недељни њреїлед* I-10 (1908), 169.

ри могле бити надлежност црногорских поданика који се овде налазе, али не и наша надлежност.⁸¹

Такође, *Недељни њреїлед* је негативно оценио неодлазак Народног позоришта из Београда на прославу владарског јубилеја књаза Николе и проглашење Црне Горе краљевином следећим речима:

Кнез Никола, владалац једне слободне српске земље, прославља педесетогодишњицу своје владавине, али у том свечаном моменту његова песничка дела неће тумачити Срби већ – Хрвати... То у толико више боде очи, што ово није само свечан моменат за књаза Николу, већ и за Црну Гору, која се проглашава краљевином. Ми не видимо заиста ни један изговор који би оправдао одсуство нашег позоришта са свечаности на Цетињу.⁸²

Југословенско питање

Однос према југословенском питању био је посебно важан у српском политичком дискурсу почетком XX века. У напредњачкој групи су постојала различита мишљења о југословенској идеји. Стојан Новаковић се међу напредњацима разликовао, не само због разумевања за руске интересе већ и због инсистирања на јединству Срба и Хрвата.⁸³ Новаковић је сматрао да су Срби и Хрвати постали јединствен народ током XIX века захваљујући језичким реформама. Основни проблем за њега је био „аустрофилски католички клерикализам с очевидном гадном намером да разори све што су боља времена створила“. Новаковић је током Анексионе кризе показивао незадовољство због политике хрватских странака које су подстицале и позивале на прогон Срба и негирање њиховог идентитета у Хрватској, Славонији и Далмацији.⁸⁴

Међутим, нису сви представници напредњака имали разумевање за Новаковићеве тезе о јединству југословенских народа. Божидар Николајевић је, негативно оцењујући намере југословенског окупљања, написао:

Једна мала култура, ако у себи има здравога нагона ка развијању, никада не тежи удруживању са исто тако малим културама. Она је

81 Garrick, Недељна хроника. Васојевићска афера, *Недељни њреїлед* II-42/43, 79/80 (1909), 633–634.

82 Хрватско казалиште на Цетињу, *Недељни њреїлед* III-20, 103 (1910), 304.

83 Вид. више: Ковић, *Стојан Новаковић и југословенска идеја*, 347–355.

84 Dardanus, Двадесети или Средњи век? Белешке за српски биланс, *Недељни њреїлед* II-5, 42 (1909), 67–69.

индивидуална, верује у своју моћ и кад тежи удруживању, она тежи удруживању с једном већом, дубљом културом. Културно зближавање Југословена је отуд једна негативна идеја, продукт једне површне средине без унутрашњег живота.⁸⁵

Ни Јовану Б. Јовановићу идеје о политичком југословенству нису биле реалистичне. Реализација југословенског пројекта није била могућа, како због спора између Србије и Бугарске око Македоније, тако и због улоге Аустроугарске у међународним односима. Наиме, постојање Двојне монархије одговарало је Француској и Уједињеном Краљевству због могућности сузбијања утицаја Русије и Немачке на средњоевропском простору. У унутарњој политици Хабзбуршке монархије, Јовановић је посебно истицао снагу германског фактора:

Да би сузбила сувишне мађарске захтеве, Аустрији неће ништа сметати да створи једнога дана једну југословенску круновину у обиму монархије као што се прошле године о томе говорило у листовима. У таквој једној круновини, јужни Словени у обиму аустроугарске монархије имали би остварене све своје захтеве, јер, Аустрија као династичка држава не би имала ништа противу тога и на тај начин створила би привлачну тачку и за остале Јужне Словене ван њених граница. Аустријски Јужни Словени, задовољни својим положајем у монархији, вековним традицијама везани за једну стару и велику државу, великим делом католици, тежили би тада да себи привуку и Србе на Балкану, што би са Босном лако успели. И тако југословенски покрет, управљен с наше стране противу Аустрије учинио би да се она највише њиме користи и у ствари би штетио Србији зато југословенски покрет посматран са његове политичке стране није само наиван већ и врло опасан по будућност Србије.⁸⁶

Уместо закључка: национализам Напредне странке и главни токови политичког живота Србије током XX века

Напредна странка се од пада династије Обреновић 1903. године налазила на маргинама политичког живота добијајући подршку, не рачунајући коалицију са нешто популарнијим либералима, између 2,9% и 8% укупног бирачког тела.⁸⁷ Изузев премијерског положаја

85 Б. Николајевић, Југословенска култура, *Недељни преглед, љолићички, књижевни и научни* III-2(85) (1910), 18–19.

86 Ј. Б. Јовановић, Југословенски покрет, *Недељни преглед* I-10 (1908), 160–165.

87 Антонић, *Демократија*, 100–105; Поповић Обрадовић, *Парламентаризам у Србији 1903–1914*, 167, 185, 199, 237.

Стојана Новаковића за време Анексионе кризе и подршке Пашићевим владама током Првог светског рата, напредњаци нису имали значајнију улогу у извршној власти и представљали су опозицију доминантним политичким чиниоцима – Народној и Самосталној радикалној странци. Будући да нису имали значајан положај у обликовању државне политике, може се поставити и питање на чему почива важност проучавања те политичке групације.

Пре свега, напредњаци су представљали потпуно алтернативни ток у политичкој мисли Србије која је, како се приближавао Први светски рат, била принуђена да се конфронтира агресивној политици Аустроугарске у економском, политичком и војном погледу. Искуство сукоба са великом империјом профилисало је напредњаке као аустрофилску политичку опцију. Међутим, њихово разумевање за интересе Двојне монархије није се заснивало на пукој негацији националних интереса Србије. За напредњаке, циљ Србије је требало да буде територијална експанзија према Османској царевини, али уз помоћ Хабзбуршке монархије и Централних сила.

Развој политичких околности био је готово потпуно у супротности са напредњачким начелима. Територијално проширење Србије на југ током балканских ратова спровели су представници радикалских власти. Идеја о мирној коегзистенцији са Аустроугарском завршена је ратом, а реализована је југословенска идеја, према којој су припадници тог круга најчешће (са изузетком Стојана Новаковића) имали негативно мишљење. И поред покушаја да се напредњачка група поново афирмише као посебна политичка опција стварањем Конзервативне странке 1914. године, напредњаци су се у рату суочили са аустроугарском окупацијом (у којој је део њих активно учествовао), а након рата били су принуђени да, заједно са либералима и самосталцима, постану део ширег блока формирајући Југословенску демократску странку. У Југославији се део напредњака, а посебно Живојин Перић и Јован Б. Јовановић, активно залагао за федерализацију земље и сарадњу са Хрватима. Судбину српских конзервативаца, припадника Напредне и Конзервативне странке можда најбоље репрезентује живот Живојина Перића који је у Другом светском рату учествовао, по други пут у XX веку, у колаборацији након чега је трајно напустио земљу, а његово дело, као и дела већине мислилаца из тог круга, било је неколико деценија занемарено.⁸⁸

88 J. B. Jovanović, *Srbijanska opozicija i radikali, Hrvat 6–1309* (1924), 1; J. B. Jovanović, *Srpska inteligencija prema hrvatsko-srpskom sporu. Povom 'jedne iskrene riječi', Hrvat 6–1367* (1924), 2; Д. Бл. Кечкић – Ж. П. Јовановић, *Биографија и библиографија Живојина Перића, Правна мисао* 11–12 (1937), 621–649; А. Николић, *Федерална мисао у делима Живојина Перића, Живојин М. Перић: личности и*

Petar S. Ćurčić

THE STATE, NATIONAL INTEREST, AND
THE UNDERSTANDING OF INTERNATIONAL RELATIONS
IN THE *NEDELJNI PREGLED* MAGAZINE (1908–1910):
A CONSERVATIVE VIEW

Summary

The political press has been crucial for analyzing the evolution of political discourse. Among the many Serbian political publications from 1903 to 1914, the *Nedeljni pregled* magazine, serving as the Progressive Party's official organ from 1908 to 1910, held a notable position due to its distinct oppositional stance.

Previous research on Serbian political history from the May Coup in 1903 to World War I has mainly focused on the development of parliamentarism and the Progressive critique thereof. This study seeks to explore less examined aspects of Progressive political discourse, particularly their views on state relations, national interests, and international diplomacy.

Representing the liberal-conservative strand of Serbian political thought, the Progressives were highly critical of both the People's Party and the Independent Radical Party, especially regarding foreign and domestic policies. During King Petar Karadorđević's reign, the Progressives, positioned in opposition, advocated specific policies on Serbia's geopolitical stance, the nature of the Serbian state, and its future foreign policy.

The Progressives emphasized Serbia's relationships with Austria-Hungary and Russia, favoring cooperation with the Habsburg Monarchy, which they saw as vital for advancing Serbian interests. They viewed the state as a symbol of unity and were wary of democratic reforms that might destabilize it. Influenced by German political realism, they supported a strong state with robust monarchical leadership and a formidable military. They proposed that the status of Serbs in neighboring empires be addressed through pragmatic measures rather than revolutionary approaches.

Keywords: Progressive Party, Weekly Review, nationalism, patriotism, state, national interest, conservatism

дело, 195–209; В. Матковић, *Политичка мисао Живојина Перића*, Београд 2013; О. Поповић Обрадовић, *Živojin Perić između liberalizma i konzervativizma*, 317–346; О. Милосављевић, *Činjenice i tumačenja. Dva razgovora sa Latinkom Perović*, Београд 2010, 187–188.